

Předmluva

Kniha Edgara Morina „Obec ve Francii. Metamorfóza Plodémetu“, vydaná v roce 1967 v Paříži, představuje snahu o postižení mnohorozměrnosti moderního světa prostřednictvím mnohorozměrného hloubkového empirického výzkumu atypického francouzského městečka v západní Bretani. Městečko Plodémet, které i s přilehlými osadami má 3 700 obyvatel, bylo zvoleno proto, že neprošlo vývojem typickým pro města v oblastech průmyslového růstu, ale vyvíjelo se zcela nerovnoměrně, takže poskytuje plastický obraz velmi rozmanité struktury obyvatelstva i rozmanitého stupně vývoje. O výzkumu a volbě místa rozhodla společenskovědní komise francouzské Rady pro vědecký a technický výzkum v roce 1960. Vlastní sběr dat byl proveden v roce 1965 zvláštním týmem, který vedl Edgar Morin, pracovník Centre d'Etudes Sociologiques v Paříži.

Otiskujeme zde závěrečnou kapitolu této knihy o použité metodě výzkumu. Recenzi celé práce, kterou vypracoval J. Večerník, najde čtenář v následující rubrice.

Eva Bártová

O metodě: Multidimenzionální přístup

EDGAR MORIN

Centre d'Etudes sociologiques, Paříž, Francie

Princip metody, které jsem použil v Plodémetu, záleží v zaměření pozornosti na objevování konkrétních faktů, v postižení lidské reality pod různými úhly, ve snaze nikoli potlačit, ale objevit osobité rysy terénu, počínaje sociologickou jednotkou, jíž je obec, a v poznání původních rysů zkoumaného jevu, které jsou dvoji po-
vahy — zvláštní a mikrokosmické.

Úvaha o výzkumu a vlastní zkoumání nemohou být rozloženy do různých období. Soubor hypotéz nemůže být pevně stanoven jednou provždy na základě předvýzkumu, ale musí mít možnost se vyvíjet a modifikovat souběžně s postupem výzkumu a pozměňovat směr výzkumu i jeho technik. Jde zkrátka o to nehledat přesnost v rigiditě, ale ve strategii neustálého přizpůsobování.

Metoda používaná v běžných výzkumech je totiž nejenom nedostatečná, ale i deformující. V běžném výzkumu jsou předem určeny hypotézy, které budou v jeho průběhu ověřovány. Ověřování se provádí dotazníkem, který se předkládá vzorku obyvatelstva.

Nástroj verifikace, dotazník, není však dostatečně citlivý na různé konkrétní znaky lokální společnosti jako sociologické multidimenzionality. Zvláště standardní

anketa zužuje vlastní výzkum v podstatě na předvýzkum, na stadium formulace hypotéz, vytváření pracovních nástrojů a výběru obyvatelstva. Jakékoli zpětné působení skutečnosti, jakákoliv korekce nebo inovace jsou pak vyloučeny. Aktivní stadium rozdávání dotazníků je intelektuálně pasivní. Myšlenka se znovu dostává ke svému právu, když už je příliš pozdě.

Vyhnu-li jsme se předběžnému programování a dotazníku, i když dotazník lze považovat za jeden z nových a moderních prostředků verifikace.

Neodmítli jsme však výběr vzorku obyvatelstva. 3700 obyvatel je příliš mnoho pro přímý výzkum každé domácnosti. Vzorek jsme však sestavovali až v průběhu výzkumu způsobem respektujícím problémy, jež se ukazují v terénu.

Prostředky šetření

Výzkum má být především zaměřen na to, aby vyšly najevo konkrétní údaje, a z toho důvodu má být dostatečně pružný, aby mohl shromáždit hrubé doklady (poznámky o událostech, záznamy z diskusí, minimálně řízené rozhovory).

Výzkum má postihnout různé dimenze zkoumaného jevu, a proto má používat různých druhů přístupu.

Výzkum má umožňovat korekci a verifikaci vývoje myšlenky interpretace. Mnohost přístupů umožňuje konfrontaci a koncentraci prostředků na problémy, které mají být verifikovány.

Z možných přístupů jsme zvláště preferovali:

1. fenomenografické pozorování příbuzné způsobům pozorování dosud používaným v etnografii, ale zapomínané běžnou sociologií;
2. interview;
3. účast na činnosti skupin (sociální praxe).

Fenomenografické pozorování

Toto pozorování má být zaměřeno jak na prostředí společenského života, tak na individuální prostředí. Má doplňovat ostatní výzkumné kroky, ale zůstat přitom autonomní. Má mít ideální tendenci pokrýt totalitu zkoumaného jevu, včetně pozorovatele při pozorování. Má se snažit být panoramatické (podle termínu uživaného kinematografií pro označení kamery otáčející se kolem vlastní osy a zachycující celek vnímaného pole) a analytické (rozlišující každý jednotlivý prvek ve vnímaném poli).

Percepční smysl je v tomto směru atrofický u těch sociologů, kteří spoléhají na dotazník, na magnetofon nebo naopak na pouhou spekulaci. Je třeba naučit se vnímat tváře, gesta, šaty, předměty, krajinu, domy, cesty... Věříme v nutnost sociologického balzacismu a stendhalismu.

Balzacismem rozumíme smysl pro encyklopedický popis, stendhalismem smysl pro „významný detail“. K tomu by se měl pojit smysl pro okamžitost či sociologický *flash*.

V té míře, v níž se terén stává srozumitelným, stává se vytvořená zásoba záznamů rezervoárem, v němž se údaje mění ve znaky a kde detail je stále méně schopen stát se samostatnou informací.

Předpoklady nutné pro pozorování jsou v podstatě předpoklady nutnými pro celý výzkum: zájem orientovaný stejnou měrou na obecné problémy, na specifiku lidského jednotlivce a na konkrétní realitu. Postoj čistě profesionální způsobuje atrofii vnímání; monomaniakální zájem pouze o jedinou myšlenku ji deformuje; lhostejnost k lidským bytostem znamená slepotu; lhostejnost k myšlenkám zname-

ná ignorovat množení znaků vytvářených světem jevů. Nedostatek dešifrující funkce vede k nedostatku funkce vnímání, a naopak.

Každý výzkumník zapisuje svá pozorování do osobního deníku. Deník není nahromaděním poznámek, je to materiál, který sám o sobě vyvolává znovuuvědomění řetězu podvědomě zachycených faktů. Takové poznámky, doplněné subjektivními připomínkami (dojmy, pocity), nabízejí vnějšímu pohledu — a může to být i další pohled pozorovatele samého — materiál umožňující objasnit vztah pozorovatel-jev, tj. klíčový problém každého úsilí o objektivaci: spojení subjekt-objekt výzkumu.

Rozhovor

Interview byl systematicky uplatňován v průběhu celého výzkumu, a právě pro tento účel jsme sestavili vzorek obyvatelstva na základě širokých kategorií (věku, pohlaví a socioprofesionálních vrstev, které byly vymezeny kritérii poněkud odlišnými od kritérií INSEE a umožňovaly, aby se projevila třídní hlediska).

Výběr respondentů se prováděl 1. náhodně (až do skončení výzkumu jsme měli možnost reagovat na nové skutečnosti), 2. podle odlišnosti oblastí (vesnice Menez Ru, Kéravrez, Bravez, Kerminou), 3. systematickým výběrem jedinců.

V případě vesnic, skupin a jedinců nešlo o běžný reprezentativní výběr, jako je například kvótní výběr nebo výběr losováním, ale o zachování maxima *významnosti*. Hledali jsme extrémní případy umožňující konstruovat typologicky protikladné póly (mladí — staří, modernisté — tradicionalisté, obyvatelé měst — obyvatelé venkova). Studovali jsme subjekty nejintenzivněji prožívající klíčové problémy (které v Plodémetu souvisely s vývojem k modernosti, tj. s tematikou naší studie), vůdčí osobnosti (bojovné, iniciativní, aktivní, ne pouze „tvůrce mínění“ ve smyslu Lazarsfeldově), osoby deviantní, pasivní a rebely, a samozřejmě klíčové osobnosti (zaujímající sociálně strategická postavení) a osobnosti ovládající centra, v nichž se křížuje několik komunikací.

Podle příležitosti a okolností jsme praktikovali pseudokonverzaci, omezený interview (s omezeným počtem otevřených

otázek a použitelný v každém terénu) a hloubkový interview.

Smyslem hloubkového rozhovoru je umožnit, aby se projevila osobnost, základní potřeby a světový názor dotazovaného.

Hlavním problémem bylo usměrnit rozhovor k neřízeným zónám. Pokoušeli jsme se hrát si na remorkér, který táhne loď z přístavu, a spoléhali jsme se spíše na navigátorskou intuici než na pravidla. Popravdě řečeno, faktorem rozhodujícím o úspěchu nebyla technika rozhovoru či zručnost v jeho řízení, ale jeho délka a vzbuzená sympatie.

Rozhovor je úspěšný teprve tehdy, když se řeč respondenta osvobodí od zábran a ostychu a stane se komunikací.

Teprve po jedné či dvou hodinách se boj mezi zábranami a otevřeností rozhodne ve prospěch extrovertních sil.¹

Zjistili jsme, že respondent nebyl zcela spokojen s rozhovorem, nemohl-li se také sám tázat — buď proto, aby poznal svého pozorovatele, nebo proto, aby se informoval u „vědce“. Rozpakovali jsme tedy koncipované interview jako pouhou kaptivní operaci. Respondent odepírající dát se manipulovat, tazatel odepírající manipulovat respondenta — tato situace nás donutila k zavedení dialogu do poslední fáze rozhovoru.

Interview, který sociologičti a marketingoví odborníci přenechávají začátečníkům, byl pro nás prvořadou komunikační nutností. Takové pohroužení s magnetofonem jako s kesonem a s mikrofonem jako s harpunou nás dovedlo ke skryté dimenzi existence, která se vždycky na první pohled zdá dvojrozměrná. A vždycky, po určité době pohroužení, se tajemný třetí rozměr projevila změnou perspektivy, objevením obsesních témat, aspirací a nespokojenosti, objevením bližního, posledního neprozkoumaného kontinentu moderního světa...

Skupiny a praxe

To, co jsme si osvojili z marxismu (asimulovali a integrovali jsme ho do antro-

pologie jako provincií), orientuje naši pozornost k sociální praxi, tj. k existenci a činnosti sociálních skupin. Činnost je nejen svědectvím o realitě, která je velmi zřídka totožná se slovy a s uvědoměním, ale je energetickou realitou sociálního života.

Podářilo se nám postihnout skupiny nejen nepřímo, pomocí již uvedených výzkumných prostředků, ale tam, kde to bylo možné, také přímo, na základě profesionálních, politických, ideologických, náboženských a jiných vazeb. Snažili jsme se zařadit tato seskupení podle sociálních a věkových tříd. Pokoušeli jsme se vidět konflikty a napětí vyplývající z jejich aktivního života: tak v případě Výboru mládeže vnitřní třídní konflikty, napětí ve vztahu k dospělým, obtíže s učitelským sborem, představiteli obce a církve.

Přímo uprostřed sociální praxe právě probíhajících událostí a při bezprostředních reakcích na vnější události jsme si mohli vytvořit spontánní sociální testy. Například scelení zemědělské půdy (1961 až 1966) bylo považováno za velký polyvalentní test uvědomění a života venkovanů v Ploděmetu.

Kromě pozorování jsme uspořádali situační testy, jako například promítání filmu „Divoká výprava“ pro dospívající mládež nebo návrh výboru „pro ploděmetské léto“, předložený různým sociálními kategoriím. Z pozorovatelů chování skupin jsme se někdy museli změnit v informátory nebo dokonce rádce. Na základě provokačních testů a zkušeností výboru mládeže se domníváme, že takové zásahy by měly být jednou z nutných metod výzkumu. Z intervencionistické psychosociologie jsme tedy převzali to, co považujeme za její hybnou sílu: myšlenku action-research, avšak mimo rámec klinických pacientů, mimo rámec školních protokolů. Naše zásady zasahování byly tyto:

1. Zásada sociální maieutiky. Jsme nakloněni zasáhnout, protože se domníváme, že objevíme „gravidní“ situaci, těhotnou změnami nebo inovacemi.

¹ Měli jsme příležitost studovat obyvatelstvo otevřené, veselé a zvědavé povahy, což nám umožnilo využít potřeby komunikace, skryté u většiny lidských bytostí.

Komunikace byla preferována, protože rozhovor se odehrával v domě respondenta za přítomnosti dvou nebo tří tazatelů; tím si účastníci rozhovoru vzájemně pomáhali osvobodit se z rozpaků.

Každý rozhovor byl zaznamenán nikoli pouze pro účely dokumentační, ale také proto, aby se využil

stimulační účinek mikrofonu. Magnetofon je sice „vyzvědačem“, který je zábranou sdělení, ale současně i mikrofonem, který sdělení vyžaduje a dává dotazovanému pocit intenzivnější existence. Umění interviewu spočívá v překonání zábran tím, že se působí na respondentovu potřebu komunikace. Zabývali jsme se některými z těchto problémů v článku *L'interview dans les sciences sociales et la radiotélévision*, Communications, 7, 1966, s. 59–73.

2. Zásada nedirektivnosti. Naše zasahování musí být katalyzátorem. Může uvést v pohyb, ne však stanovit normy nebo program nějakého hnutí. Může pomáhat, nikoli orientovat.
3. Zásada psychosociologického „sokratismu“. Zasahování musí vést k tomu, aby se zájemci ptali na své hlavní problémy.
4. Zásada společné užitečnosti pro tazatele i dotazované (deontologie směny).

Naznačili jsme zde pouze možnosti a obtíže intervenčního výzkumu. Obtíže: příhoda Výboru mládeže, tak málo rušivá a zneklidňující, že k ní vůbec mohlo v této obci dojít, před nás současně postavila problém zodpovědnosti a rozvahy. Možnosti: uvažovali jsme o vytvoření „všeobecných sociologických států“, v nichž by skupiny plodémetské společnosti byly dovedeny k tomu, aby formulovaly a konfrontovaly své aspirace a potřeby.

Z toho vyplývá, že k zasahování je třeba takové deontologie, která přesahuje rámec bezprostřední užitečnosti pro zkoumanou skupinu. Bylo by třeba vymyslet normu, která by nutně neznamenala snížení napětí, konformitu s obecnou normou. Řešení by bylo třeba hledat ve sféře deontologie rozvoje, přičemž ovšem i pojem rozvoje by měl být promyšlen a vymezen.

Subjektivita a objektivita

Naší metodou je možno jev izolovat (pozorování), poznat jeho energii (praxe), provokovat jej ve strategických bodech (intervence), vníknout do něho individuální důvěrnosti (interview), a zkoumat jednání, slova, věci.

Při každém z těchto kroků vyvstává základní metodologický problém: vztah mezi výzkumníkem a terénem.

Nejde pouze o vztah subjekt-objekt. Terén je lidský. Osoba, která je předmětem výzkumu, je objektem i subjektem současně a není možno vyhnout se intersubjektivnímu charakteru jakéhokoli vztahu člověka k druhému člověku.

Domníváme se, že optimální vztah současně vyžaduje na jedné straně odstup a objektivaci vzhledem k objektu výzkumu, na druhé straně pak účast a sympatii vzhledem k subjektu výzkumu — a protože subjekt a objekt výzkumu je tentýž, jsme nuceni se rozdvíjet.

Při mnohých našich výzkumných krocích byl nedostatek sympatie vážnou překážkou komunikace. Chtěli jsme posílit faktor vzájemné sympatie „spolupitím“ a „spolustolováním“.

„Spolupití“ je rozšířeno všude, ale v Plodémetu více než kde jinde. Výčep je mikroforem a ohniskem kamarádství. V kraji Bigoudin je muž, který pije, oceňován pro svou mužnost a bretonskou příslušnost. „Spolustolování“, tj. společné zasednutí k (dobrému) jídlu, je ohniskem sociologického nadšení. Naneštěstí jsem nemohl své úsilí v tomto směru příliš rozvíjet. Jednak po dřívějších výzkumech v oblasti lidské komunikace dosud pocívu svůj hepatický orgán, jednak finanční správa nechápe, že gastronomické výdaje jsou sociologickou investicí.

Vedle nahodilých sympatií znamenalo splynutí s životem v Plodémetu, kde jsme bydleli (a s tím související přijetí místních zvyků a mnohdy účast na některých pracích) současně splynutí subjektivní. Naše sympatie s osudem Plodémetu nás nejen nutily spolupracovat v jeho prospěch, ale v jistém smyslu z nás učinily naturalizované Plodémetany.

Vědecky nezbytné oddělení pozorování a participace je oddělením *intelektuálním*, které nevylučuje afektivní participaci. Taková participace však vyžaduje intenzivní a stále úsilí o zachování odstupů a objektivaci. Výzkumník si musí neustále vysvětlovat to, co pocívu, a uvažovat o svých zkušenostech. Nemůže se vyhnout vnitřní dualitě. Tato dualita musí být také zřejmá těm, kdo jsou předmětem výzkumu. Neustálá přítomnost magnetofonu zdůrazňuje jeho objektivní osobnost „vědce“, zatímco každodenní kontakt ukazuje, že je ze stejného těsta jako ostatní. Ve skutečnosti má být současně praktikem i integrovaným přítelem. Má být stejný jako ostatní, ale současně má mít zvláštní znalosti (jako kněz, lékař, technik). Umění výzkumu je uměním vnitřně prožívat tuto rozdvojenou osobnost a udržovat ji navenek, je to umění dialekticky obohatit participaci i objektivaci. Netvrdíme, že jsme v tomto směru uspěli, tvrdíme pouze, že je třeba se o to pokusit.

Dvoji povaze zkoumané osoby, subjektu a objektu, má tedy odpovídat dvoji „já“ výzkumníka.

V jistém ohledu zůstává zkoumaný ne-redukovatelným objektem: zde je jedna základní dimenze našeho výzkumu, pramenící z jediné a cynické touhy po poznání, která zase nepochybně pramení z mnoha jiných hlubokých tužeb.

Proto cítíme potřebu vyvážit tento cynismus deontologií; tajné je všechno, co bylo sděleno v důvěře nebo směnou za něco. Směna je naše klíčová deontologická hodnota, i když příliš neřeší problém dvojí odpovědnosti vůči poznání a vůči těm, které studujeme.

Výzkumníci

Standardní výzkumy znásobují technická opatření při výběru dat a zapomínají, že tento výběr závisí také na osobě, která jej provádí. My jsme dbali spíše o osobní kvality než o technickou kvalifikaci našich výzkumníků. Multidimenzionální metoda vyžaduje především zvědavost, postihující všechny dimenze lidského fenoménu, a plné využití všech možných vloh. Každý výzkumník je polyvalentní tam, kde musí provádět pozorování, interview a skupinovou činnost, i když není zcela specializován v některém sektoru, který mu vyhovuje.

Museli jsme bojovat proti příliš velké potřebě jistoty myšlení u mladých výzkumníků. Drželi se totiž schémat a předem stanovených programů, což je sice práce nudná, ale snadno vymezitelná a poskytuje předběžnou záruku platnosti interpretace metody i teoretické hodnoty budoucích závěrů. Byli zneklidnění iniciativou, která jim byla povolena. Otevřená pozornost k faktům se jim zdála „impresionistická“; otevřená pozornost k myšlenkám se jim zdála „esejistická“. Nemohli pochopit, že reziduum dojmů, jako pokusy a omyly rozumu, musí být využito, kritizováno a zařazeno, nikoliv likvidováno. Neporozuměli naší metodě do té doby, dokud se sami necítili součástí této práce.

Je zajímavé, že odpor mladých výzkumníků k rozvíjení sociologických vloh vyrůstá z jejich oddanosti sociologii; tato oddanost totiž nevzniká jako osvícení vědomí, ale jako obrácení na víru. V takovém případě se pak lpění na objektivitě příliš silně váže na potlačení hříšné subjektivity. Matematický řád a velkolepé programování odstraňují nedostatky řádu

světa i vnitřních řádů. Nedůvěra k vlastní subjektivitě je dovádí k tomu, že nedůvěřují ani svým profesionálním schopnostem. Vstoupí-li do technobyrokratického zaměstnání, zůstanou na této cestě a někteří budou nepochybně považovat racionalizační řád, v němž budou integrováni, za skutečný obraz racionálního řádu světa, který jim dává jistotu.

My se však domníváme, že existuje ještě rozsáhlá oblast sociálních věd, kde se nedošlo dále než k tayloristické etapě racionalizace intelektuální práce, a kde plné využití osobnosti může jen prospět vědecké přesnosti. Přesnost uvažování je důležitější než přesnost výpočtu. Kladení otázek je důležitější než dotazník. Je samozřejmé, že plné využití osobnosti předpokládá takové optimální vnitřní podmínky, jaké sportovci nazývají „formou“. Špatná forma okamžitě ničí kvalitu práce.

Je samozřejmé, že metoda, v níž osobní umění nebo dispozice hrají tak velkou roli, je v příkrém rozporu se standardními výzkumy. Tento rozpor se však netýká pouze metody. Technobyrokratický rozvoj v centrech rozhodování a výzkumu nepochybně favorizuje standardní výzkumné ankety, avšak závazné rozhodnutí vychází z universitního hierarchického systému, který vyhrazuje myšlení a iniciativu učitelům. Ti řídí výzkum shora, aniž by se ho zúčastnili, a mohou tedy uplatnit svou inteligenci jen velmi málo. Předběžné programování a dotazník jsou železným korzetem, který zachovává nadvládu učitelů i při vlastním provádění výzkumů, a tím je zcela sterilizuje. Pod otázkou metody je skryt problém moci. A jako vždy, vládnutí působí atroficky jak na kvalitu pána, tak na kvality poddaných. Slibili jsme si, že jednoho dne se budeme zabývat sociologií sociologů a studovat onu úžasnou žízeň po nadvládě, která vzrušuje univerzitní svět... Na tomto místě je třeba pouze poznamenat, že metoda, kterou razíme, bezpodmínečně vyžaduje určitou demokracii práce. Je to právě tato demokracie, která přivádí činitele zodpovědné za výzkum k participaci na terénních akcích. A protože ten „odpovědný“ je výzkumník, může výzkumník převzít odpovědnost. A protože k rozhodování a konfrontaci dochází v terénu, může se výzkum rozvíjet postupně, tj. vymknout se z abstraktního programování.

Průběh výzkumu

Výzkum se vyvíjel v postupných etapách, které jsme nazvali „kampaně“. V průběhu roku 1965 proběhlo šest kampaní, oddělených od sebe obdobími metodologického zpracování nebo korekce, posuzování shromážděných dat, kritiky použitých nástrojů, přezkoumání hypotéz, vymezení strategie další kampaně: které oblasti a části obyvatelstva se mají zkoumat, které problémy se mají řešit.

V rámci každé kampaně bylo stanovení priorit a naléhavostí, jako orientace a regulace ze dne na den, zajišťováno naší osobní účastí v terénu, schůzkami výzkumného týmu a vzájemnou komunikací, vycházející z deníků výzkumu a zejména z našeho vlastního deníku.

Na základě mnohých každodenních konfrontací jsme dospěli k určitým pravidlům, umožňujícím neustále uvolňovat normy, vyhýbat se přílišnému tříštění a korigovat úchytky. Průběžně prováděné úpravy a usměrňování postupně omezovaly volnou část výzkumu (i když princip otevřených dveří pro neočekávané zůstal zachován až do konce).

Dá se říci, že trvalé úsilí o objasnění sociální osobnosti je jednak úsilím o vymezení její zvláštnosti a pochopení jejího metabolismu, jednak úsilím o dešifrování sociálního makrokosmu.

Je tedy paradoxní tvrdit, že čím je určitá studie zvláštnější, tím je i obecnější?

Bez obecného vývojového modelu, zároveň komplexního i členěného, nelze dělat nic více než pouhý soupis, který bude špatně nebo nedostatečně katalogizován schématy odhadujícími společné ideologické šablony a žurnalistickými nápady, které jsou — vedle výzkumu — zdrojem obživy odborníků. Tito přísní

celníci nevidí, že sami pašují mikrob, úředně zakázaný.

Tento vývojový model je modelem francouzské společnosti, není to však model přísně národní, je to francouzská varianta západního modelu, či spíše technické, industriální, kapitalistické, městské, buržoazní, námezdní, státní, spotřební civilizace, u níž je spíše třeba skloubit základní dimenze než vyloučit jejich většinu, tak jak to činí jednorozměrní myslitelé.

Abychom mohli skloubit svůj vývojový model, je třeba historizovat naši ploděmetskou studii. Museli jsme studovat minulost — a v tom nám byl historický výzkum k velkému užitku —, ale zvláště důležité bylo to, že ve svém vlastním výzkumu jsme chápali prostor pod zorným úhlem času. Chtěli jsme uspořádat shromážděná data z hlediska vývoje.

To nás vedlo k vypracování souboru multidimenzionálních ukazatelů modernosti a tradice, k použití co největšího počtu generačních protikladů jako indexů přeměny a konečně k použití nesourodosti terénu jako dočasných orientačních bodů. Tak zaostalá vesnice Menez Ru a pokroková obec Kerminou byly mezníky, umožňujícími postihnout proces. Nerovnoměrnost vývoje je časoprostorový pojem, který dovoluje přeměnit prostor v čas a integrovat dění do prostoru.

Tím, že zůstáváme soustředěni na objasnění ploděmetské osobnosti, zůstáváme na křižovatce prostoru a času: snažíme se postihnout tuto omezenou společnost v její budoucnosti a v obecném dění.

A konečně otázka „Co je to Plodémet?“ v sobě skrývá otázku „Co je to moderní svět?“ Tuto dvojitou a nevyhnutelnou otázku jsme se snažili dovést co nejdále.

(Z francouzštiny přeložila Eva Bártová)